



приділено саме взаємозв'язку цих двох категорій. Тому *метою* нашого наукового дослідження було виявити та проаналізувати особливості та взаємозв'язок правосвідомості та правової культури, визначити, яке з цих двох понять ширше та чи існує між ними залежність.

Вирішуючи питання, наскільки актуальним є вивчення правосвідомості, хочеться навести цитату відомого французького юриста Ж. Карбоньє: «Якщо людина володіє розвинутою правосвідомістю, то чи настільки їй потрібна інформація про закон. З такою правосвідомістю громадянин здатний сам зрозуміти, що є законним» [2, 145].

Правова культура диктує кожній особистості принципи правової поведінки, а суспільству — систему правових цінностей, правові ідеали, що забезпечують єдність і взаємодію правових інститутів і установ. Правова культура — показник рівня та особливостей правового розвитку суспільства, дзеркало його правосвідомості. Вона об'єднує в собі здобутки людства в галузі права. До них насамперед належить реальне значення права в задоволенні потреб суб'єктів права. Головні цінності права, що є основою правової культури, закладені в його регулятивній, охоронній та захисній функціях.

Правова культура засвоюється особою шляхом набуття знань про право, про свої права, свободи, обов'язки, способи та методи їх захисту та гарантії для особи її недоторканості, недоторканості її сім'ї та власності. Правова культура, як і взагалі культура, яку опанувала людина, проявляється не лише в знаннях особи, а передусім — в її діях. Знання права і вміння правильно ним користуватися свідчать про високий культурний рівень людини.

Приділяючи увагу значенню правової культури, слід звернутися до статистики. Вона свідчить, що та чи інша людина не вчиняє протиправних дій здебільшого не через те, що боїться передбаченого законом покарання, а тому, що сама вважає цей вчинок негідним, небезпечним або таким, що суперечить її життєвим принципам, моральним цінностям. А. І. Екімов та Д. І. Луковська так висловились з цього приводу: «Загальне знання законів — це фікція. Немає необхідності у загальному знанні кваліфікуючих ознак, що відрізняють крадіжку від пограбування або розбою. Важливо інше: щоб кожен чітко усвідомлював неприпустимість розкрадання особистого, державного або громадського майна» [3, 198]. Таким чином, правова культура у справі регулювання соціальних відносин і стимуляції правомірної поведінки відіграє вагомішу роль, ніж заборони, що містяться в нормах права, або суворість покарання за їх порушення. Отже, для правомірної поведінки в більшості випадків достатньо засвоєння індивідом соціальних цінностей і загальних правових принципів, що є одним із центральних завдань правової культури.

Професор В. В. Лазарєв в своїх роботах з правової культури відзначає неможливість зробити кожного громадянина юристом. «Але, — пише Лазарєв, — подолати юридичну безграмотність і правовий нігілізм — це одна з умов розвитку правової культури» [4, 355]. У зв'язку з цим хочеться навести й вислів відомого російського філософа І. О. Ільїна: «Народ, який не знає законів своєї країни, веде позапprawове життя, або задовольняється нестійкими зачатками права. Народу необхідно знати закони, це входить до складу правового життя, тому нам і небезпечний такий порядок, при якому народу недоступне знання права. Людині, як істоті духовній, неможливо жити на землі поза правом» [5, 85]. Правова культура взаємодіє з іншими сферами суспільної культури: політичною, моральною, релігійною, естетичною та ін. При цьому у специфічному змісті правової культури обов'язково проявляються риси й особливості, властиві як панівній культурі даного суспільства, так і окремим її областям. Є. В. Назаренко вважає, що правова культура є сукупністю досягнень суспільства, його соціальних груп у області такого регулювання суспільних відносин, яка забезпечила б верховенство права у суспільному житті, тобто панування правових принципів справедливості та гуманізму, захисту природних прав і свобод

людини [6, 275–279]. На думку професора В. В. Лазарева, «забезпечення максимальної взаємної відповідності між усіма елементами правової культури — магістральна лінія зміцнення в суспільстві законності та правопорядку» [4, 400].

Окремо можна розглядати правову культуру посадових осіб, співробітників правоохоронних органів, працівників державного апарату. Правова культура — глибокі знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. Основними показниками рівня правової культури вважають: право, що відповідає вимогам справедливості та свободи; рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, їхню переконаність діяти відповідно до вимог правових приписів; рівень культури творення та реалізації права; рівень якості роботи правоохоронних органів та посадових осіб; якість системи законодавства, певний рівень законності й правопорядку.

В основі права лежить принцип справедливості, що характеризує моральний зміст нормативного характеру правил поведінки людей у суспільстві, встановлених і забезпечених державою. Законодавство являє собою зовнішній вираз права, визначає рівень свободи людини, яка постійно вступає у правовідносини з іншими людьми, колективами людей, державою та суспільством у цілому. Кожна приватна чи посадова особа, громадянин, особа без громадянства чи іноземний громадянин мають бути переконані в тому, що їхня діяльність відповідає вимогам правових приписів. Названі правові приписи характеризують рівень культури творення та реалізації права кожної посадової особи. Якісна праця посадових осіб відповідних органів є критерієм якості законодавства та його здійснення.

Зупинимось детальніше на *структурі правової культури*. Різні автори неоднозначно визначають структуру правової культури. Її елементами В. П. Сальников вважає об'єктивне і суб'єктивне право, правосвідомість, правові відносини, законність і правопорядок, правомірну діяльність суб'єктів [7, 214]. А. Ф. Нікітін до складових частин правової культури відносить ідейно-політичні й моральні погляди і переконання, правові знання, ставлення до права, поведінку і діяльність у правових ситуаціях. В. А. Бурмістров в правовій культурі виділяє право, його норми і принципи, законність, правопорядок, правовідносини, суб'єктивні права, права та обов'язки, правомірну поведінку, правосвідомість, правові процедури, правові норми функціонування держави та її громадських організацій [8, 44]. В. В. Лазарев в правовій культурі вбачає чотири її різновиди (стані): правові ідеї (ідеолого-психічний), правові норми та інститути (нормативний), правові вчинки (поведінковий), правові установи (стан, який закріплює результати правової діяльності). На наш погляд, до структурних елементів правової культури слід віднести правосвідомість, правові принципи, законодавство, юридичні форми (джерела) права, правові процедури, законодавчу техніку, систематизацію законодавства, законність, правове виховання, правовий порядок.

Отже, правова культура як суспільне явище складається із системи правових норм, сукупності наявних правовідносин та суб'єктів права, правосвідомості та фактичного становища у сфері законності та правопорядку. Правова культура відображає всю сукупність правових процесів у суспільстві — правоутворення, правове мислення, правове регулювання, правотворчість, правореалізацію, правомірну поведінку.

У правовій культурі індивіда, людини, особистості, яку зазвичай розглядають як компонент правової культури суспільства, одні автори знаходять два структурних елемента, інші — три. Зокрема, Є. В. Агранівська стверджує, що правова культура особистості складається з ідеологічного та соціально-психологічного компонентів [9, 509]. До правової ідеології вона відносить систематизоване, науково обґрунтоване усвідомлення законності, справедливості, рівноправності, свободи та інших потреб і цілей суспільного розвитку, а до правової психології — несистематизовану, емоційну реакцію на правові явища, їх усвідомлення та оцінку на емпіричному рів-

ні. В. П. Сальников в правовій культурі особистості виділяє три групи елементів: ідейно-теоретичні правові уявлення, позитивні правові почуття, творчу діяльність індивіда в правовій сфері [7, 218]. Таким чином, правова культура людини включає уявлення про сутність права, глибоке внутрішнє переконання в необхідності реалізації цих принципів і закономірностей у законодавстві, активну особистісну діяльність у реалізації правового законодавства.

Правова культура особистості — це особистісне сприйняття досягнень юридичної науки і практики, що поєднується із внутрішнім переконанням в їх об'єктивній значущості, важливості, специфічній цінності, які зумовлюють активність індивіда в реалізації цих цінностей.

Правосвідомість також має певну *структуру*, що охоплює правову психологію (правові почуття, емоції; оцінні поняття відносно права чинного та права бажаного; елементи настрою стосовно конкретних правових явищ і правових ситуацій), правову ідеологію (правові ідеї, правові теорії; правові поняття й категорії; правові принципи) та елементи поведінки (вміння і навички ефективної реалізації норм права в повсякденному практичному житті; правову активність громадян).

*Правова психологія* — це сукупність почуттів і емоцій, що виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до права, правових явищ. Тобто це правосвідомість, яка походить з повсякденної практики у процесі зіткнення з конкретними юридичними ситуаціями. В ній провідним елементом є емоції, а не понятійні форми відображення правової дійсності.

*Правова ідеологія* — це система правових принципів, ідей, теорій, концепцій, що відображають теоретичне (наукове) осмислення правової дійсності, усвідомлене проникнення в сутність правових явищ. Це концептуально оформлена, логічно систематизована, теоретично і науково осмислена правосвідомість. Інтелект є провідним елементом правової ідеології. Сучасна правова ідеологія ґрунтується на системі теорій, ідей і принципів: теорії соціальної правової держави, принципі поділу влади, теорії народного суверенітету, визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, принципі верховенства права, переваги загальнознайомих норм міжнародного права над нормами національного права та ін.

*Правова поведінка* — вольовий бік правосвідомості, який являє собою процес переведення правових норм у реальну правову поведінку. Вона складається із елементів, що визначають її напрямок (характер), — мотивів правової поведінки та правових настанов.

Отже, спираючись на вищевикладене, можна констатувати, що структура правосвідомості і структура правової культури мають багато спільних рис. Правова свідомість і правова культура — це не тільки знання, розуміння і психологічне сприйняття чинного права, а й поведінка особи в межах чинної правової моделі.

Вирішуючи питання, яке поняття ширше — правова культура чи правосвідомість, було досліджено багато аргументів, виходячи з яких ми дійшли висновку, що правосвідомість — більш вузьке. Рівень правосвідомості є одним з елементів правової культури суспільства. Правосвідомість, водночас, є змістом правової культури [10, 313].

Порівнюючи ступінь дослідженості права фахівцями-правниками та громадянами, діяльність яких безпосередньо не пов'язана з правом, виділяємо професійну та буденну правосвідомість. Якщо юрист-професіонал повинен досконало знати правові розпорядження, то пересічний громадянин використовує мінімум правових знань, потрібний для його роботи, поведінки в побуті, сім'ї. Це насамперед знання принципів права, основних норм конституційного права (права і свободи, виборча система та ін.), трудового, сімейного, цивільного, підприємницького права, розуміння єдності прав і обов'язків, відповідальне ставлення до їх здійснення. Громадянин у загальному вигляді повинен знати норми, що передбачають і регулюють юридичну відповідальність і загальний порядок притягнення до неї, вік,

з якого настає юридична, передусім кримінально-правова, а для комерсантів — цивільно-правова відповідальність. Отже, правового вакууму не існує, кожна людина щодня вступає у певні правовідносини, підчас навіть підсвідомо.

Існує третій вид правосвідомості — наукова правосвідомість. Це ідеї, концепції, погляди, що виражають систематизоване теоретичне дослідження права. Носіями цього виду правосвідомості виступають вчені-юристи. Також одним з критеріїв правосвідомості є її суб'єктний склад. Згідно цьому критерію правосвідомість може бути індивідуальною, груповою та суспільною.

Подібну класифікацію має і правова культура. Виділяють правову культуру суспільства, особистості та соціальної (професійної) групи (хоча остання часто входить до складу правової культури суспільства). Отже, подібність класифікацій говорить про стійкий зв'язок між правосвідомістю і правовою культурою, хоча перша має більше різновидів.

Існує такий феномен правової культури, як презумпція знання закону, що означає припущення (умовність) про знання особою закону, яке прийняте з метою нормального функціонування всієї правової системи і виступає неодмінною вимогою правової культури. Тому кожен громадянин має бути зацікавлений у правовій культурі. Наявність навіть чималих юридичних знань у громадян, посадових осіб ще не свідчить про високий рівень правової культури, тому що необхідно не тільки знати право, а й проявляти правову активність.

Правосвідомість — одна з найважливіших форм свідомості людини та суспільства поряд з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою та філософією. Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави є безпосередньо пов'язаною із розвитком правової свідомості і правової культури. Вони є соціальною гарантією дії верховенства закону в суспільстві. Правосвідомість і правова культура, високий рівень захищеності прав і свобод громадян завжди були системоутворюючими факторами правової демократичної держави.

Результатом нашого дослідження є виявлення і аналіз особливостей взаємозв'язку правосвідомості і правової культури. Обидві категорії мають подібні види (існує правосвідомість і правова культура суспільства, особистості, групи). Певні структурні елементи є спільними для обох понять: як правосвідомість, так і правова культура являють собою не лише відношення до права, знання правових приписів, а й поведінковий (вольовий) компонент, тобто реалізацію норм права у повсякденному житті. Деякі вчені вважають саму правосвідомість елементом правової культури. В результаті наукового дослідження ми дійшли висновку, що поняття правової культури ширше поняття правосвідомості, та переконалися в тому, що між цими категоріями існує залежність.

#### *Література*

1. Бахарева А. Н. *Формирование правосознания молодежи в 20-е годы XX века в Советской России: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бахарева Анна Николаевна. — СПб., 2007. — 159 с.*
2. Карбонье Ж. *Юридическая социология / Ж. Карбонье; пер. и вступ. ст. В. А. Туманова. — М.: Прогресс, 1986. — 350 с.*
3. Луковская Д. И. *Предмет и методология истории политических и правовых учений / Д. И. Луковская // Известия вузов. Правоведение. — 2007. — № 3. — С. 197–211.*
4. Лазарев В. В. *Общая теория государства и права. — М.: Юрист, 2000. — 488 с.*
5. Окара А. Н. *Правосознание — центральная категория философии права И. А. Ильина // Государство и право. — 1999. — № 4. — С. 84–93.*
6. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. *Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / Ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.*
7. Сальников В. П., Кальной И. И., Гуцериев Х. С., Сандулов Ю. А. *Философия для аспирантов: Учебник / Ред. Сальников В. П. — СПб.: Лань, 2003. — 512 с.*



